

===== Joó Adrienn =====

/// Családi történet a történelem sodrában

Róth Miksa levelei és Róth Erzsébet internálása

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (Budapest, VI. kerület, Eötvös u. 7.) büszkesége a Róth Miksa által alkotott Mária Terézia-üvegablak. Az Eötvös utcai neoreneszánsz palotában tekinthető meg az a történelmi üvegfestmény, mely érzékenyen ragadja meg a korszak hangulatát. Az üvegablak témája és Róth Miksa szignatúrája alapján feltételezhető, hogy az alkotás 1910 és 1920 között kerülhetett az 1880-ban átadott Schneider-palotába, melynek első tulajdonosa Schneider Vencel volt. Valószínűleg a második tulajdonos, Popper István bízhatta meg az üvegművészt az ablak elkészítésével. Róth Miksa és műhelye kézzel gyártott, anyagában színezett antik üveget überfang üveggel kombinálva készítette az ablakot.

A jelenet egy kőoszlopos, baldachinos tróncsarnokban játszódik, ahol – a kép közepén – Mária Terézia uralkodói díszben foglal helyet, mellette II. József és a Patrona Hungariae allegorikus alakja, aki jobb kezével meglengeti a magyar trikolórt, bal kezének mutatóujjával pedig határozott mozdulattal a Magyar Szent Korona keresztjére mutat. A szereplők közötti háromszög-kompozíció a mozdulatok és gesztusok révén élénk kommunikációt sugall, miközben világosan értelmezhető történelmi és szimbolikus jelentéssel bír. A trón fölött Iustitia és a Bőség mitológiai alakjai lebegnek, a hatalom erkölcsi és anyagi alapjait megjelenítve. II. József aranysujtásos magyar mentében, nyakában az Aranygyapjas rendet jelképező arany kossal, jobb kezének mutatóujjával a magyar címerpajzs előtt Mária Terézia felé mutat. A királynő jobb kezével a jogar végét tartja, melyre „ad Ioseph” feliratú szalag tekeredik, amely végével az országalmát érinti. A jelenet bal oldalán Batthyány Lajos érkezik, aki nem az uralkodóhoz, hanem a jobb oldalon ülő jobbbágyhoz fordul – ezzel a mű az 1767-es Úrbéri pátens társadalmi hatására utal. A nádor biztatóan fordul a jobb oldalon ülő jobbbágy felé, aki kaszájára támaszkodik – ő a legnagyobb

méretű a figurák között –, arc nélkül, hátat fordítva, így jelképezve a felszabadításra váró jobbágyságot.¹

Az üveglak alkotója, Róth Miksa 1865. december 26-án született Roth Zsigmond és Duller Mária negyedik gyermekeként.² Már nagyapja, Sámuel is üveggel foglalkozott, egy pesti üveges műhelyt működtetett. Édesapja is ebben a műhelyben dolgozott, ő volt az egyetlen az országban, aki az ólomba foglalt színes üvegezéshez értett. Miksa legszebb gyermekkori éveinek tartotta a műhelyben töltött időt. Itt dőlt el a sorsa, örökre beleszeretett a ragyogó, csillogó ólomba foglalt színes üvegekbe.³ Az 1873-as nagy gazdasági válság Miksa apját sem kímélte. A családnál gyakori vendég volt a végrehajtó, 1876. december 19-én például bútorokat, ágyneműt, ruhákat foglaltak le a IV. kerületi Ország út 35. szám alatti lakásukban.⁴ Az utcára kerüléstől azért menekültek meg, mert a Zsidó Fiúárvaház két szobát biztosított a részükre. Róth Miksa édesanyja az elviselhetetlen helyzetben összeomlott, a család széthullott. Testvére, Helén Amerikába ment, Kálmán pedig vándorszínésznek állt. Üvegfestőként dolgozott Róth Miksa öccse, Manó is. Ő készítette – többek között – a szegedi Új Zsinagóga és a Gellért Gyógyfürdő üveglakait, mely utóbbi a második világháborúban megsemmisült. A Buda halála című üvegfestményét régi fotók alapján rekonstruálták.⁵ 1877-ben a Műcsarnok építésekor Láng Adolf Róth Zsigmondot bízta meg az üveglakok készítésével (a 12 éves Miksa rajzolta az alátétrajzokat), melyért 1878-ban Ferenc József legfelsőbb elismerésben részesítette.⁶

Tanulmányai után Miksa két évet külföldön töltött, miközben templomok, régi paloták festett ablakait tanulmányozta, motívumait rajzolta, a XIII. századi üvegfestészet remekeit csodálta. Legnagyobb hatással a gótika volt rá. Emellett egy-egy üvegfestőnél szerzett gyakorlatot. A legtöbb időt Németországban töltötte. Apja helyzete lassan konszolidálódott, elkezdtek közösen alkotni.⁷ Miksa maga az 1884-es évet tekintette a pályája kezdetének, ugyanis ekkor nyitotta meg saját műtermét.⁸ Üvegfestést készített az Andrássy út 62. szám alatti Bobula-palotának, az 1885-ös Országos kiállításon a műalkotást kiállították. Pár héttel később apja elhunyt. Miksa első saját megbízása a Tauszig Márkussal festett üveg volt a Dohány utca 10. számú házban. Nagyon csalódott volt, amikor a Mátyás-templom ablakainak festésére nem őt kérték fel. Némi kárpótlást jelentett számára azonban, hogy Steindl Imre a Vas megyei Máriafalva gótikus templomába tőle rendelt ablakokat. Kettejük

1 == Szekér, 2024: 8.; Mester, 2022

2 == Fülep, 1998: 36.

3 == Róth, 1943: 27.

4 == Hirdetmény. *Budapesti Közlöny*, 1877. 18. sz. (január), 596.

5 == Fényi, 2015: 5–8.

6 == Róth, 1943: 28.

7 == Uo.; Fényi, 2015: 5–8.

8 == Róth, 1942: 5.

találkozása meghatározó volt Róth életére. Steindl tanítványa lett, akitől alaposan megismerte és megértette a gótika művészetét, melyre életművét építette. Innentől szoros munkakapcsolatba is kerültek: a Vajdahunyadvár királyi vadászkastélyába az ablakot ő készítette Steindl javaslatára, a kassai dóm üvegrestaurálási munkáit is Róth kapta, szintén ő festette az ablakokat a Szent Mihály-kápolnába, tőle rendelte meg a belvárosi plébániatemplom ablakainak a restaurálását, és az erzsébetvárosi Szent Erzsébet-templom építéskor is felkérte. Ezenkívül pedig a Parlamenten is együtt dolgoztak.⁹

Petschacher Gusztáv szintén fontos szerepet töltött be Róth életében, aki „szintén felkarolta”. Szakmailag sokat fejlődött mellette, és megbízásokat is kapott tőle. Az Andrássy úton Petschacher által tervezett házak nagy részét Róth díszítette. Munkájának csúcsát a millenniumi kiállítás jelentette. A Történelmi főcsoport (Mezőgazdasági Múzeum) épülete mellett a király pihenőszobájába is ő festette az ablakokat, amelynek érdeméért Ferenc József-renddel tüntették ki. Emellett életre szóló barátságot kötött Alpár Ignáccal, akivel később szintén szoros munkakapcsolatba került. Róth nagy példaképe Körösfői Kriesch Aladár volt, akivel szintén gyakran dolgozott együtt. A Maróti Géza építésszel, később műegyetemi tanárral való közös munkája is nagy jelentőségű volt a számára; erről így írt: *„Maróti-val való együttműködésem életem legszebb emlékei közé tartozik. Az ő megértő, együttérző, nobiles lény, párosulva a melegszívű jóbarát készségével, nemcsak eredményessé, hanem élvezetessé is tette a vele való együttműködést. Jólesően gondolok arra, hogy komoly munkánk közben is, az ő ismert kedélyességével és szellemes tréfálkozó kedvével mennyi derűs percet szerzett nekem. Maróti – a renaissance mestereinek sokoldalúságára emlékeztető tehetség volt. Minden művét, akár szobrászai, akár építészeti, festői vagy iparművészeti természetű, az ő kulturált, páratlanul kifinomult dekoratív érzéke jellemzi. Ő egyik leghivatottabb mestere volt az alkalmazott művészetnek, amit külföldi működésének folyamán elért, számos sikere is igazol. Kitűnően rajzolt.”*¹⁰

Róth Miksa 1897. november 27-én nősült meg, Walla Jozefát feleségül vette. Három gyermekük született: Amália, Erzsébet és József. Miksa házasságkötésük előtt keresztelkedett meg. A Monarchiában ő volt az első, aki felfedezte a Tiffany-üvegben¹¹ rejlő lehetőségeket. Azonban ehhez is hozzáadta saját elképzeléseit és kreativitását: nagyméretű, csaknem nonfiguratív paneleket készített a márványos, színjátzó táblákból. Az új technikáért Róth 1898-ban elnyerte az Iparművészeti Állami Aranyérmet. Óriási népszerűsége tett szert, paloták, bérházak, bankok és polgári otthonok százaiba rendelték tőle szecessziós ablakot. Ezen túl a mozaikmű-

9 == Fényi, 2015: 7.

10 == Róth, 1943: 52–53.

11 == Az amerikai festő, iparművész, dekoratőr és formatervező, Louis Comfort Tiffany (1848–1933) által kifejlesztett, új technikával készült, opalizálóan áttetsző üveg, az úgynevezett opalescens üveg.

vészetet is újra ismertté tette, ráadásul új technikát dolgozott ki: fénytelenített üvegmozaikokat, vakolat-háttérbe behelyezett szabadrajzú mozaikdíszítéseket. Első munkáját 1899-ben készítette el Lechner Ödön kőbányai templomába, ahová a festett ablakokat is a műhelye szállította. Később Lechner kérésére a Postatakarékpénztárnál is az újonnan kidolgozott technikát alkalmazta, amit szabadalmaztatott, és számos külföldi megrendelés mellett elnyerte érte az olasz király kitüntetését. 1904-ben az iparművészeti kiállításra készített mozaik Madonna-képet, amelyet aztán Ferenc József részére meg is vásároltak. A Széchenyi fürdő kupolájának díszítését is az új módszerrel készítette el. Egyik legnagyobb művészi teljesítményének az Országos Levéltár falfestményeinek ornamentumos díszítését tekintette, mely elkészítésére Klebelsberg Kuno miniszter 1925. augusztus 6-án kérte fel.¹²

Ezekon kívül a Kossuth-mauzóleumon, a Deák-mauzóleumon, a Török Bankház homlokzatán, a Zeneakadémián, a Gresham-palotán, a Fiumei úti temető árkaudorán és a pannonhalmi apátsági templom homlokzatán láthatóak még nagyméretű alkotásai. Munkásságából fontos továbbá kiemelni a marosvásárhelyi Kultúrpalotát,¹³ a szabadkai Városházát, ahol egy Mária Terézia-üvegablakot készített, amely méltó párja az Eötvös utcai alkotásnak. Miután a nemzetközi versenyeken és világkiállításokon sorozatosan nagy sikereket ért el, végül felkérték, hogy a zsűriben foglaljon helyet. A példátlan sikerszeriának az első világháború vetett véget. A megrendelések elmaradtak, munkatársait behívták katonának. A háborúban számos alkotása megsemmisült.¹⁴

Elek Artúr művészettörténész és műkritikus, Róth Miksa unokaöccse így méltatta 1943-ban nagybátyja művészetét: *„Ennyi az, ami szóval körülírható az ablakokból. Amit ezen az utolsó szakaszon a két művész közül az üvegfestő, vagy inkább talán színvarázsló Róth Miksa művelt: a pokol veres izzásának felidézése, a veres szín sokféle árnyalatának harsogássá fokozása és ugyanakkor a közbeszótt fekete vonalakkal (az ólomfoglatat vonalaival) való felbontása, az illúziókeltésnek lelket megrázó ereje, leírhatatlan.”*¹⁵

12 = = Róth, 1942: 8.; 1943: 62–63, 67–75.

13 = = A marosvásárhelyi Kultúrpalota kapcsán Elek Artúr ilyen szavakkal dicsérte Miksa alkotását: *„Kőrösfői Kriesch Aladár kartonja alapján készítette el mozaikban Róth Miksa az épület homlokzatát a tető magasságában díszítő frízet, amely a magyar kultúra apoteózisa, és ugyanő tervezte azt a nagyméretű bronzdomborművet, amely I. Ferenc József királyt a koronázását ábrázolja. [...] A freskók mellett legértékesebb dísz az épületnek a színes üvegablakok. [...] [Nagy Sándor] Vonalban fogant elképzeléseit Róth Miksa öltöztette ragyogó színességbe. [...] Ezek az üveg-festmények műfajuknak legmagasabb rendű példái és büszkeségei a magyar iparművészetnek. Felmérhetetlen gyarapodása a hazai művészeti kincsnek, hogy megint a magunkénak mondhatjuk őket.”* Elek Artúr: A marosvásárhelyi kultúrpalota, *Újság*, 1940. október 5. 6.

14 = = Fényi, 2015: 5–8.

15 = = Elek Artúr: Az emberiség színeiben világító története – A lipótmezei kápolna üvegablakai, *Újság*, 1943. július 31. 1.

A zsidótörvények következtében felszámolta műhelyét, végrendeletet készített. Sok sorstársához hasonlóan az ő élete is veszélybe került a német megszállás után. Még megérte a sárga csillag kötelező viselését. Ezek az események és unoka-öccse, Artúr tragikus halála olyannyira megviselte, hogy ágynak esett, nem evett és nem beszélt többé. 1944. június 14-én halt meg, 79 éves korában. A törökbálinti Walla-mauzóleumban helyezték örök nyugalomba.¹⁶ „Az élet küzdelmeinek jótékony balzsama: a szépben való gyönyörködés. Hálás lehet az ember az Úristennek, ha őt azzal áldotta meg, hogy meglássa és átérezze a szépet, de méginkább tartozik hálával az, akinek megadatott, hogy a szép kultuszában töltheti el életét és az alkotás örömeiben részesülve, ízelítőt kap az Istenből, embertársainak pedig lelki gyönyörűséget szerez művészetével” – fogalmazta meg Róth Miksa pár hónappal a halála előtt.¹⁷

Törökbálint, Árpád utca 23., bal oldalon ül Walla József cement- és mozaikgyáros, mögötte ifj. Weinwurm Antal fényképész áll. Jobb szélén Herzog Fülöp Ferenc építész ül, mögötte Róth Miksa áll, 1913.

Fortepan / Törökbálint Anno–
Magyarszéky Gábor

16 = = Fényi, 2015: 5–8.; <http://www.pestmegye.hu/ertektar/4304-roth-miksa-muveszete-torokbalint> (letöltés: 2024. 01. 25.).

17 = = Róth, 1943: 76.

Elek Artúr, Róth Miksa unokaöccse, Budapesten 1876. február 8-án zsidó származású családba született. Nagyon szoros volt a kapcsolatuk, melyről a függelékben olvasható levelek tanúskodnak. Elek Artúr szülei Fischer Sándor kereskedő és Róth Ida voltak (a család 1898-ban változtatta meg a családnevét).¹⁸ Az édesapa szegény tisztviselő volt, aki korán elhunyt. A gyerekek között Artúr volt a legidősebb, két öccse korán meghalt, a harmadik, Emil szerelmi bánat miatt húszéves korában öngyilkos lett. Önéletrajzában – mások elbeszélései alapján – leírja, hogy születésekor a Duna kiöntött, ami az 1838-as nagy árvíz miatti félelmet idézte fel a budapestiekben.¹⁹

Négy-öt éves korában édesapját egy felvidéki gyártelepre helyezték. Elek Artúr ekkor került közel a természethez, ismerte meg a falusi életet. Egyúttal azonban a kortársak gonoszságával is itt találkozott először. „*Kicsiben a nagy élet volt az már abban a félreeső falucskában is*” – emlékezett vissza erre az időszakra. Elemi iskolai tanulmányait is itt kezdte el, a szlovák településen, ahol, mint egyetlen magyar diákkal, a tanító külön foglalkozott a nyelvi nehézségek miatt. A tanító sokoldalú, színes személyisége nagy hatással volt rá. Gyermekkorában keresztelték meg katolikus felekezettűnek, a keresztény vallási liturgiával is a kis faluban találkozott először, mely szintén maradandó benyomást tett rá. A keresztény (elsősorban a katolikus) művészet nagy hatást gyakorolt rá, szemében a kereszténység a szépség, a tisztaság, a líraiság megtestesítője volt.²⁰

A fővárosban szerette volna folytatni a tanulmányait, de sokat betegeskedett, így nagyapja visszaküldte a faluba. Miután megerősödött, ismét Budapestre utazott, de az új iskolában nagyon rosszul érezte magát.²¹

Egyetlen öröme az olvasás maradt, a könyv szeretete ekkor vált az élete részévé. Ezt tovább erősítette, hogy egy baleset következtében évekig szenvedett a lába miatt, le is sántult, és nem tudott iskolába járni. Ennek következtében csendes, szomorkás gyermek vált belőle, aki a magány elől az olvasásba menekült, és már egész fiatalon elkezdett novellákat írni. A középiskolai éveire is rossz emlékként gondolt vissza.²²

A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1900-ban végzett francia–magyar szakon. 1898-tól jelentek meg a *Magyar Újság*ban útirajzai, valamint franciából és olaszból fordított elbeszélései. (Tökéletesen beszélt olaszul, németül, angolul és franciául, aminek köszönhetően fordítói munkássága is számottevő volt.) 1908-tól *Az Újság* képzőművészeti rovatának vezetőjeként dolgozott évtizedeken keresztül. Alapításától a *Nyugat* kritikusa, esszéírója, novellistája, majd rovatvezetője volt.

18 = = Fülepi, 1998: 36.

19 = = Elek, 1912: 59. Az 1876. februári árvízről lásd: Domonkos, 2021.

20 = = Elek, 1912: 59–67.; Birnbaum, 1969: 7–22.

21 = = Elek, 1912: 63–64.

22 = = Birnbaum, 1969: 16–18.

Emellett a *Magyar Művészet*, a *Magyar Génius* és a *Figyelő* munkatársa is volt. 1911-ben válogatásában jelent meg az *Újabb magyar költők anthológiája 1880–1910* című kötet. 1916-tól 1919-ig az Iparművészeti Iskola tanáraként is működött. A két világháború között a *Magyar Művészet* és az általa 1921-ben alapított *Műbarát* című folyóirat tanulmányírója volt. 1929-ben, 1930-ban, 1931-ben Baumgarten-díjat kapott. Sokat utazott, az azokon szerzett élményeit útjegyzetekben adta közre.²³

1912-ben jelent meg egyetlen novelláskötete, az *Alarcosmenet*. Irodalmi munkáinak saját maga vált a legszigorúbb kritikusává, s bár íróbarátai biztatták, mégis felhagyott a novellaírással. Írói önbizalom hiányában irodalmi kritikai munkásságát sem folytatta, mert úgy érezte, hogy alkotás nélkül nincs joga a kortárs írók munkájáról véleményt formálni. A szépírói karrierjének önként vállalt feladása szintén erősítette a búskomorságát. Lassan teljesen a művészettörténethez és a műkritikához fordult, mely területen magabiztosabban mozgott. Az írói vénáját soha nem veszítette el, műelemzéseibe, műkritikáiba bele tudta csempészni az írói hangot. Elek Artúr intelligens, művészetet értő és kedvelő egyénisége sok barátot szerzett magának. A kortársak vallomása szerint kiváló emberi tulajdonságokkal rendelkezett, korának szellemi, irodalmi életében ilyen módon fontos szerepet játszott.²⁴ Elek Artúr ismerte fel – többek között – Egry József, Aba-Novák Vilmos és Derkovits Gyula tehetségét, elismerő szavakkal dicsérte művészetüket.²⁵ Az ötvenedik születésnapjára a *Nyugat* folyóirat nagy ünnepséget rendezett a Gellért Szálló különtermében. Ez alkalomból Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Nagy Sándor és Színi Gyula köszöntötte az ünnepeltet.²⁶ Majd egy évvel később, 1929-ben rákkal műtötték, ám a betegségéről nem nagyon beszélt, vidámságot tettetett még a barátai előtt is.²⁷

A zsidótörvények következtében ki kellett lépnie a Sajtókamarából, így nem lehetett a szerkesztőség tagja.²⁸ A megtört alkotó ezek után elhallgatott. A német megszállás után a megkülönböztető sárga csillagot nem tudta viselni. A Röck Szilárd utcai gyűjtőhelyre szóló behívót kézhez vette ugyan, de oda nem ment el. Számos ismert személy esetében kivételt tettek a törvények végrehajtása tekintetében, ha Horthy Miklóshoz kérvényt nyújtottak be, azonban Elek Artúr ezt nem tudta megtenni. A körülmények súlya alatt összeroppant, és 1944. április 25-én ön-

23 == Uo. 16.

24 == *Nyugat 1908–2008*. A válogatott bibliográfiát szerkeszti: Vasbányai Ferenc. <https://nyugat.oszk.hu/html/alkotok/eleka.htm> (letöltés: 2024. 11. 25.); R. Molnár, 1987–1988: 83–84.; Birnbaum, 1969.

25 == Tímár, 2014: 48–55.

26 == [sz. n.] Vacsora Elek Artúr ötvenedik születésnapja alkalmából. *Újság*, 1926. február 28. 11.

27 == Birnbaum, 1969: 16.

28 == Fülep, 1998: 35–36.

Elek Artúr arcképe. Elek, 1912.

gyilkos lett. Előtte mindent elrendezett, végrendeletet írt, melynek egy példányát barátjának, Farkas Jenő újságírónak adta át.²⁹ A Farkasréti temetőben nyugszik.

Elek Artúrt Illyés Gyula verssel búcsúztatta.³⁰ 1945-ben Farkas Jenő írt nekrológot róla. Három évvel később emlékest keretében emlékeztek meg Elek Artúrról Fenyő Miksa, Fülep Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Pogány Ö. Gábor és Fischer Annie részvételével. Halálának öt éves évfordulóján is ünnepséget rendeztek. Később megjelent róla néhány visszaemlékezés: 1956-ban Farkas Zoltán író idézte fel Elek Artúr pályáját,³¹ 1959-ben pedig kiadtak egy kötetet a novelláiból.³² 1969-ben jelent meg a Marianna D. Birnbaum által összeállított kiadvány a munkásságáról,³³ 1994-ben Fülep Lajosnak írt hosszabb levelét közölték a *Múlt és Jövő* folyóiratban,³⁴ 1996-ban művészeti írásából válogatást közölt Tímár Árpád.³⁵

A Róth család élete nemcsak az üvegművészen keresztül kapcsolódik az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárához, hanem sajnálatos módon másféleképpen is. Az 1951-ben Budapestről kitelepített személyek között volt Róth Miksa lánya, Móczár Jenőné Róth Erzsébet,³⁶ a férje, valamint gyermekük, Móczár Zoltán. Móczár Jenő 1898-ban született Budapesten. Érettségit a Ludovika Akadémián szerzett. 1918. február 1-jétől teljesített katonai szolgálatot, mint hivatásos tiszt. Frontszolgálaton 1942. november 1-jétől 1945. március 10-ig volt. Szombathely

29 == Tóth, 2014: 56.

30 == E.A. halálára, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes00001/illyes00466/illyes00466.html> (letöltés: 2025. 06. 27.).

31 == Farkas, 1956.

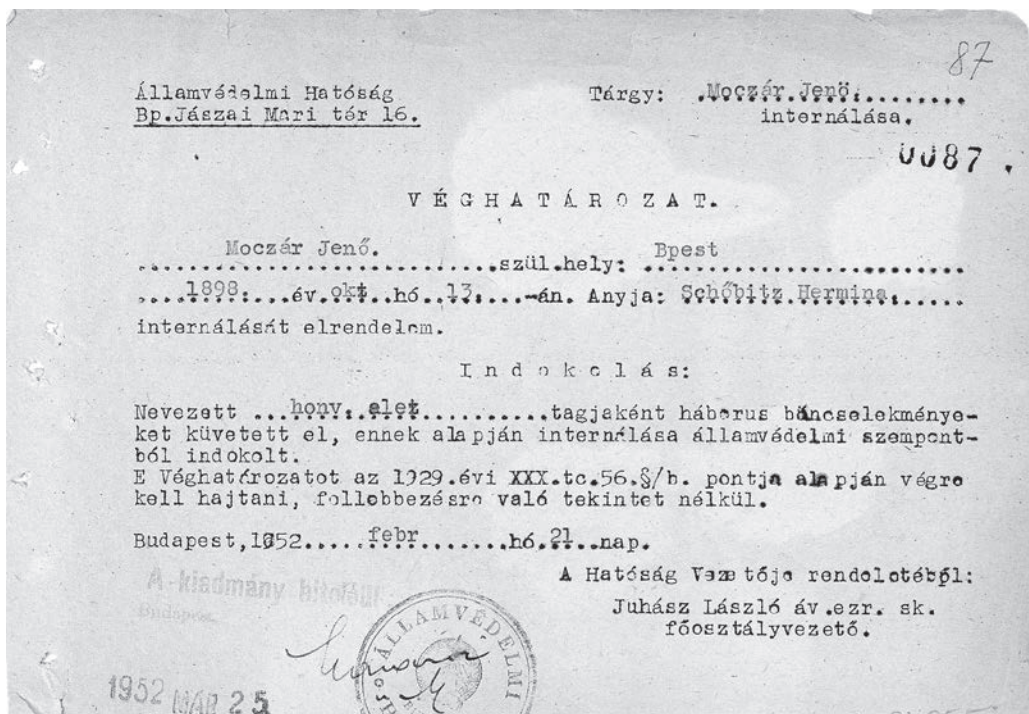
32 == Elek, 1959.

33 == Birnbaum, 1969:

34 == Elek, 1994: 30–32.

35 == Tímár, 1996 (szerk.); Tímár, 2014: 56–60.

36 == Róth Erzsébet 1898. november 4-én született Budapesten. Édesapja Róth Miksa, édesanyja Walla Jozefa.

Móczár Jenő internálási véghatározata, 1952.

ÁBTL 3.1.9. V-84655. 116.

mellett esett szovjet hadifogságba 1945. március 27-én, ahonnan 1950-ben tért haza. Előbb az Állambiztonsági Fogházban volt hadifogoly őrizetes, majd 1951. október 6-án Kazincbarcikára internálták, mert háborús bűnösnek tekintették, és politikai szempontból „nem volt megbízható”. Innen 1953. szeptember 18-án szabadult.³⁷

Móczár Jenőné és fia, Zoltán internálását 1951. június 13-án rendelték el. A véghatározat Csanádapácát jelölte ki új lakhelyükül, ahova el is költöztek.³⁸ Zoltán a maga és édesanyja nevében 1951. július 3-án már innen kérelmezte a kitelepítés alóli mentesítésüket. Arra hivatkozva, hogy apja sohasem teljesített csapatszolgálatot, nagyapja pedig a híres Róth Miksa. Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy nagyanyja, Róth Miksáné mozaik, ólomüveg készítéshez szükséges alapanyagokkal, eszközökkel, szerszámokkal támogatta a mozaikművészettel foglalkozó fiatal

37 = ÁBTL 3.1.9. V-21591. 2–5. Kérdőív. 1950. december 15., 8–9. Gyanúsított jegyzőkönyv. 1950. december 15., 10. Jelentés Móczár Jenő ügyéről, 1951. május. 5.; ÁBTL 3.1.9. V-21591. 10a. Jelentés, 1951. június 12. V.; ÁBTL 3.1.9. V-84655. 116. Véghatározat, 1952. február 21. Móczár Jenő neve megtalálható még a „Budapest területén élő volt horthysta katonatisztek” V. kötetének (M–P) nyilvántartásában (ÁBTL 4.1 A-938/11. 78), valamint a „Kimutatás munkaképes volt hadifogoly őrizeteseiről” című dokumentumban (ÁBTL 4.1. A-1335. 37. Budapesti Országos Börtöntől átvett anyagok, 1951–1952. II. kötet).

38 = ÁBTL 2.5.6. 05452/1951. 137/6. I. doboz. 7–8. Véghatározat, 1951. június 13.

művészeket. Emellett a Képzőművészeti Főiskola mozaik tanszékének adományozott Róth Miksa hagyatékából származó mozaikművészeti szakkönyveket. A Budapesti Rendőrfőkapitányság 1951. július 9-én elutasította a kérelmet.³⁹ 1951. június 15-én Móczár Jenőné maga és fia nevében panaszt tett, arra hivatkozva, hogy férje csapatszolgálatot sohasem teljesített. Emellett azt is kifogásolta, hogy tévesen özvegként vezették be a nyilvántartásba. Kifejtette, hogy a férje „*kifejezetten antisziszta és németellenes*” volt, ami miatt 1943-ban hadbírószági eljárás is folyt ellene. 1945 márciusában „*parancs ellenére nem ment Ausztriába, elhagyta csapattestét, és így került Szombathelyen fogságba*”. Édesapját mint külföldön is rendkívül ismert üvegfestőt említette. Úgy vélte, hogy férje ügyének lezárásáig ártatlannak kéne tekinteni.⁴⁰ Arról, hogy meddig voltak kitelepítve, és hogy Budapestre mikor költözhetnek vissza, nem rendelkezünk információval.

= = = Függelék

Válogatás Róth Miksa Elek Artúrnak írott leveleiből

Kedves Artúr!

Szíves figyelmedet és jókívánságaidat igen köszönöm – és a mielőbbi viszontlátásig, melegen köszönt, ölelő

Miksád

Budapest, 1926. április 1-jén.

Kedves Artúr!

Amidőn tegnap az adatokat adtam, egy kis hiba csúszott be, ugyanis a Mexikói mennyezet⁴¹ nem 3500 láb, hanem 1500 láb. Talán még tudod helyesbíteni.⁴²

Ölel:

Budapest, 1934. november 20.

Miksa

39 = = ÁBTL 2.5.6. 05452/1951. 137/6. I. doboz. 16–17. Móczár Zoltán panasza, 1951. július 3.

40 = = Uo. 11. Móczár Jenőné panasza, 1951. június 15.

41 = = A mexikói Teatro Nacional Tiffany nevéhez fűződő új technikával, a színház nézőterének mesterségesen megvilágított óriási, 1500 négyzetláb nagyságú opalescens üvegekből készült mennyezet-festménye. „Ezen a festményen – mely Apollót és a kilenc műzsát ábrázolja – Maróti Géza anyagszerűen nemes művészettel, kitűnően megkomponált kartonjai és az én színkompozícióim szerint készítettem el, amidőn is sikerült még az alakok húsrészeit is rétegezéssel és egy különleges beégetett festési eljárással beillesztenem az opalescens üvegek egyébként rusztikus színharmóniájába.” (Róth, 1942: 12–13.; 1943: 52.)

42 = = Valószínűsíthető, hogy az adatra Elek Artúrnak a *Művészeti Lexikon* szócikkének megírásához volt szüksége (*Művészeti Lexikon*. Budapest, 1935. 394.).

Kedves Artúr!

Mellékelve küldöm a könyvemből⁴³ kimaradt műveim jegyzékét. Kérlek, tedd azt a könyvem nálad lévő példányába.

Legutóbbi találkozásunk alkalmával a legfontosabbat elfelejtettem veled megbeszélni. Ugyanis én eddigelé sem könyvtáraknak, sem intézeteknek nem küldtem el könyvemet, pedig ez igen fontos volna. Erre vonatkozólag szerettem volna tanácsodat kérni, hogy kiknek és milyen formában küldjem el könyvemet. Ezt – tekintettel a könyvemen levő évszámnak – még ebben az esztendőben szeretném elintézni. Budapest, 1942. x. 28.

Szeretettel köszönt és ölel

Miksa

Kedves Artúr!

Elkészült a könyvem,⁴⁴ és annak egyik első példányát szeretném neked átadni, ha teheted gyere el szerdán a Pannóniához.⁴⁵ – Egyébként is, a könyvet illetőleg szeretnék veled egyet-mást megbeszélni. – Addig is szeretettel ölel

Budapest, 1943. IV. 5.

Miksa

Kedves Artúr!

A legutóbb említett régi német szentek legendáját sikerült megtalálnom. A könyv 1770-ből való és címe: „Leben und Sterben deren Heiligen Gottes”⁴⁶ – Ha esetleg pénteken van ráérő időd, gyere el a Pannóniába, amidőn is elhoznám a súlyos könyvet. De amennyiben nem jöhetnél el, úgy kérek, telefonáld azt meg nekem, nehogy hiába cipeljem oda az esetlenül vaskos kötetet.

Addig is szeretettel ölel

Miksa

1943. június 23.

43 == Az alábbi műről van szó: Róth, 1942.

44 == Az alábbi munkáról van szó: Róth, 1943. Az üvegfestő ebben a könyvben a fontosabb alkotásait és híres hazai építészekkel, művészekkel közös munkáit mutatta be.

45 == Feltételezhetően a Rákóczi út 5–7. szám alatt működő szállodáról van szó, amely az első budapesti hotel volt, ahol bevezették az éttermet és kávéházat a földszinti helyiségekbe. A Pannónia az első világháború előtt és alatt élte virágkorát, amikor is Glück Frigyes, a leghíresebb szállodások egyike volt a gazdája (1931-ig, haláláig). A Pannónia 1949-től állami tulajdonba került, egyetemi kollégiumi hasznosítással. Ebben a fázisban eredeti értékei nagyrészt megmaradtak, de az étterem átalakítása után az értékek túlnyomó részben elpusztultak. Tovább romlott az épület állapota az oktatási célú átépítések következtében. A jelenleg lakatlan, használaton kívüli épület rekonstrukciója igyekezett legalább részlegesen lehetőséget biztosítani az eredeti értékek újrateremtésére. <https://egykor.hu/budapest-viii-kerulet/pannonia-szallo/2094> (letöltés: 2023. 09. 21.).

46 == „Isten szentjeinek élete és halála”. A 940 oldal könyv rövid összefoglalókat és tanításokat tartalmaz az év minden napjára. Szerzője Matthäus Vogel (1695–1766, jezsuita pap, misszionárius), kiadója Tobias Göbhardt (1734–1794, egyetemi könyvkereskedő Bambergben és Würzburgban), Göbhardt Verlag, Bamberg–Würzburg, 1777.

Kedves Artúr!

Van még egy kevés valódi teám, én nem nagyon ragaszkodom hozzá, neked bizonyára jobb szolgálatot fog tenni, amiért is mellékelve elküldöm azt neked. Fogyaszd el jó egészségedben.

Budapest, 1943. augusztus 2.

Szeretettel ölel

Miksa

Kedves Artúr!

Nagyon köszönöm, hogy elküldted nekem a lipótmezei üvegfestményekről írt rendkívül érdekes cikkedet.⁴⁷ Már azzal is, hogy az üvegfestmények témáinak megkapó leírásával a nagyközönség érdeklődését rátereled ezekre, az eddigelé csak igen szűk körben ismert üvegfestményekre, már ezzel is nagy szolgálatot tettél az üvegfestészet ügyének.

De ezen túlmenőleg – azzal, hogy oly frappáns módon rámutattál a festékekkel való festés és az üveg színeivel való dolgozás nagy különbözőségére – ezzel nemcsak a nagyközönség, de a mi úgynevezett esztétikusainknak is kinyitottad a szemeit.

Nagyon jól esett és igen örülök, hogy ezt a cikkedet megírtad.

Budapest, 1943. VIII. 5.

Szeretettel ölel

Miksa

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatok iratok

I. sorozat. 05452/1951

47 = = Elek Artúr egyik cikkében Róth Miksát egyenesen „színvarázslónak” nevezi, hiszen „a veres szín sokféle árnyalatának harsogássá fokozása és ugyanakkor a közbeszótt fekete vonalakkal (az ólomfoglatat vonalaival) való felbontása, az illúziókeltésnek lelket megrázó ereje, leírhatatlan. [...] Míg festékekkel a festő a fénynek csupán illúzióját tudja kelteni, az üveg színessége egyszersmind maga a fény. Míg a festékekkel keletkezett színt a fény csupán megvilágítja, az üveg színe csak a fény behatására lesz színessé. Ebből az üveg színeinek teljesen önálló skálája következik, olyan színsor, amely a festék színeinek skálájától teljesen különbözik. A lipótmezei kápolna ablakait az teszi páratlanná, hogy Róth Miksa személyében az üveg színeinek ritka ismerője és az üveg színek csodálatosan finom érzékű keverője, egybeigazítója, fokozója és halkítója egyesült közös alkotásra a rajzi formák kimeríthetetlen képzeletű mesterével, Nagy Sándorral. Szerencsésen kiegészíti egymást tehetségük ezen a közös alkotásukon, amely mind a kettőjüknek főműve az üvegfestésben.” Elek Artúr: Az emberiség színeiben világító története – A lipótmezei kápolna üvegablakai. Újság, 1943. július 31. 6. Nagy Sándor (1868–1950) festő és iparművész, Körösfői-Kriesch Aladárral együtt a gödöllői művésztelep alapítója, majd ugyanott a szőnyegszövő műhely vezetője volt. A szecesszió egyik legjelentősebb magyar képviselője.

3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-21591. Móczár Jenő
V-84655. Szovjetunióból átvett hadifoglyok

4.1. Állambiztonsági munkákhoz készült háttéranyagok
A-938/II. Budapesten élő volt horthysta katonatisztek (M-P)
A-1335. Budapesti Országos Börtöntől átvett anyagok. 1951–1952. II. kötet

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK)
Fond 253/518. Elek Artúr és Róth Miksa levelezése

=== Hivatkozott irodalom ===

Birnbaum, 1969

Birnbaum, Marianna D.: *Elek Artúr pályája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Domonkos, 2021

Domonkos Csaba: Főleg Budát pusztította az 1876-os árvíz, de Pesten is sok ház
összedőlt. *PestBuda*, február 28. https://pestbuda.hu/cikk/20210228_foleg_budat_pusztitotta_az_1876_os_arviz_de_pesten_is_sok_haz_osszedolt

Elek, 1912

Elek Artúr önéletrajza. Az Érdekes Újság Dekameronja. 4. Szerkesztette: Kabos Ede.
Légrády Testvérek, Budapest.

Elek, 1959

Elek Artúr: *A platánsor. Válogatott elbeszélések*. A bevezetőt írta: Vajda Miklós.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Elek 1994

Elek Artúr levele Fülep Lajoshoz. *Múlt és Jövő*, 7. évf. 4. sz. 30–32.

Farkas, 1956

Farkas Zoltán: Elek Artúr emlékezete. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 60. évf.
3. füzet, 336–344.

Fényi, 2015

Fényi Tibor: A színek varázslója. *Budapest*, december, 38. évf., 12. sz.

Fülep, 1998

Fülep Lajos levelezése. IV. kötet. 1939–1944. Szerkesztette: F. Csanak Dóra.
Argumentum, Budapest.

Mester, 2022

Mester Éva: Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára részére készített szakvélemény a Róth Miksa-üvegablakról. (Kézirat, Budapest.)

R. Molnár, 1987–1988

R. Molnár Anna: A cselekmény színhelyek Elek Artúr novelláiban. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, 1987–1988. Series Linguistica, Litteraria et Aestetica.* Szeged, 83–84.

Róth, 1942

Róth Miksa: *Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről.* Magánkiadás, Budapest.

Róth, 1943

Róth Miksa: *Egy üvegfestőművész emlékei.* Budapest.

Szekér, 2024

Szekér Nóra: Élesztőgyártól a levéltárig — A Schneider-palota története. *AXIS*, 5. évf., 1. sz. 143–158.

Tímár (szerk.), 1996

Művészek és műbarátok. Válogatott képzőművészeti írások. Szerk., jegyz., névmutató: Tímár Árpád. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest.

Tímár, 2014

Tímár Árpád: Elek Artúr bátorsága. *Enigma*, XXI. évf., 80. sz.

Tóth, 2014

Tóth Károly: „Az emberi méltóságom nem engedem elrabolni.” *Enigma*, XXI. évf., 80. sz. 56–61.

==== Sajtó =====

Budapesti Közlöny, 1877

Múlt és Jövő, 1994

Újság, 1926, 1940, 1943

=== Internetes hivatkozások ===

Nyugat 1908–2008. A válogatott bibliográfiát szerkeszti: Vasbányai Ferenc. <https://nyugat.oszk.hu/html/alkotok/eleka.htm> (letöltés: 2024. 11. 25.).

Egykor: <https://egykor.hu/budapest-viii-kerulet/pannonia-szallo/2094> (letöltés: 2023. 09. 21.). <http://www.pestmegye.hu/ertektar/4304-roth-miksa-muveszete-torokbalint> (letöltés: 2024. 01. 25.).

Petőfi Irodalmi Múzeum digitális Könyvtára, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes00001/illyes00466/illyes00466.html> (letöltés: 2025. 06. 27.).

Kulcsszavak

=====

Budapest, internálás, Történeti Levéltár

A Mária Teréziát és II. Józsefet ábrázoló,
a Történeti Levéltár dísztermében lévő, 1910 táján
készült üvegfestmény Róth Miksa alkotása.

Fotó: Kovalovszky Dániel

/ A Family Story in the Current of History /

Letters of Miksa Róth and the Internment of Erzsébet Róth

The article presents the correspondence between stained glass artist Miksa Róth and writer and art historian Artúr Elek. Through their letters, readers gain insight into the lives of both the “magician of colours” and Elek. The tragic end of Artúr Elek’s life – due to the Holocaust – is closely linked to the death of Miksa Róth, who may also be considered an indirect victim of the Shoah. The article also examines the internment of Róth’s daughter, Erzsébet Róth, drawing on sources from the Historical Archives of the Hungarian State Security (ÁBTI).
